

Михайло ГНАТЮК

МИХАЙЛО ВОЗНЯК – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ “ПРОСВІТИ”

Проаналізовано роль М. Гнатюка у вивченні просвітницького руху, національного відродження та історії культури в Галичині. Наведено перелік праць, прокоментовано окремі положення їх автора, простежено його погляди на діяльність Товариства.

Ключові слова: “Просвіта”, М. Гнатюк, історія культури.

Проблема діяльності Михайла Возняка у “Просвіті” мала кілька аспектів. Перш за все, уже з 1908 р. – з початку творчого шляху вчений активно співпрацював з “Просвітою” як автор численних праць з просвітніх проблем. Популярні праці з історії просвітнього руху він писав до останніх своїх днів (1954).

Його глибоке наукове дослідження тритомна “Історія української літератури” вийшло у 1920–1924 рр. у видавництві “Просвіта” і мало величезний вплив на формування знань з історії української літератури багатьох поколінь. Перевидана сьогодні “Історія” викликає величезне зацікавлення у школярів, гімназистів, студентів і широкої учительської громадськості. Розглянемо лише один аспект діяльності Михайла Возняка – його дослідження історії національно-просвітнього руху в Галичині та історії “Просвіти” у Львові.

Початок творчого шляху Михайла Возняка (1908–1914) пов’язаний з дослідженням дуже актуальної проблеми: зародження національного життя в Галичині. В усіх його працях на цю тему особливу увагу приділено виникненню просвітнього руху. Як правило, ці праці друкувалися у часописі “Письмо з “Просвіти””. Це “Філологічні праці Івана Могильницького” (1910), “Занедбана “Просвітою” одна з задач її статута”, “З історії колонізаційного походу на українські території”, “Перша українська читальня в Галичині”, “Перед початком шкільного року. Замітки в справі шкільного виховання”, “Як найкраще пошанувати пам’ять Маркіяна Шашкевича”, “Надрукована автобіографія Володимира Шашкевича” (всі – 1911), “З зарання віднови українського літературного життя в Галичині”, “Нариси просвітнього руху в Галицькій Україні в ХІХ ст.”, “Професор Ягіч про українську філологію”, “Цифри говорять. Основа та ціль просвітньої праці” (всі – 1912) та інші. Пізніше, у 1921 р. на основі цих праць М. Возняк видав працю “Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії” у Львові в Бібліотечці “Нового часу”. Можна вважати, що ця книга М. Возняка – ґрунтовна монографія про українське національне відродження у Галичині у кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. Значна увага у цій праці приділяється характеристиці того застою, який випав на останню третину ХVІІІ ст., а точніше, на час поділу Польщі у 1772 р. У той час моральної деградації, напівголодного існування зазнавало духовенство, “Сільський священик мало чим різнився від селянина щодо освіти та звичаїв. Жив у нужденній хатині, як

селянин, орав, пив, бідував, як селянин... На селі не раз можна було побачити, як священик у подертій одежині, з обойчиком на шиї, з люлькою в роті, з батоном у руках ішов коло своїх коней або волів”¹.

Одне з важливих місць у відродженні Церкви відводить М. Возняк львівському єпископу Левові Шептицькому, який ще у кінці XVIII ст. зумів доказати австрійському урядові, що українці – самостійний народ, окремий від поляків, то ж українцям належаться рівні з поляками права.

У національному відродженні Галичини, на думку М. Возняка, певна роль належала і Львівському університетові, що його заснував у 1784 р. Йосиф II. Але значення університету не було надто великим, оскільки всі заняття проводилися латинською мовою. Згідно з настановами, в університеті повинні були найперше виховуватися студенти, які могли б слухати лекції з філософії латинською мовою. Тому заснування у 1787 р. Йосифом II так званого “*Studium ruthenum*” тільки певною мірою вирішувало проблему національного виховання. Український інститут проіснував до 1809 р. “Хоч вихованці українського інституту виконували ті самі душпастирські обов’язки, що й вихованці університетських латинських студій, їх поставлено на рівні з священиками давнього типу (з епархіальних семінарій, холмщаків і луцаків), без університетських студій, і вони мали тільки половину того доходу, який pobирали ті духовники, котрі покінчили латинські студії. Крім того, їх не допускали до ніяких вищих станових у церковній епархії й вони не діставали жадних кращих парохій”².

У комплексі досліджень національного відродження у Галичині особливе місце займають праці М. Возняка про зародження та діяльність “Просвіти” від заснування Товариства у 1868 р. до середини 10-х рр. XX ст. Серед цих досліджень найвагомішими є праці вченого, написані в 1915 р.: “Короткий історичний огляд діяльності Товариства “Просвіта”, “Історія національно-культурного зриву наших предків...”, “Наші університетські традиції у Львові” та “Украинское общество “Просвіта” во Львове”. У цих статтях детально розглядається історія діяльності Товариства впродовж 1868–1912 рр.

Для зрозуміння праць М. Возняка як дослідника історії культури важливе значення має його науково-популярна стаття “Українське Товариство “Просвіта” у Львові, що друкувалася на сторінках московського журналу “Украинская жизнь”³. Ця стаття вченого і до сьогодні залишається однією з найгрунтовніших розвідок, що дають глибоке розуміння розвитку культури в Галичині. Особливо цінними є документальні дані, які характеризують діяльність Товариства “Просвіта”.

Як і в інших статтях, присвячених національному відродженню в Галичині, велику увагу автор приділяє подіям 1848 р., коли Головною Руською Радою було засноване товариство під назвою “Галицько-Руська Матиця”.

М. Возняк, базуючись на документальних даних, показує, як упродовж короткого часу це товариство поховало надії, які на нього поклалися, через загальні умови життя в Австрії і специфічні галицькі обставини. Справа в тому, що інтелігенція, основну частину якої складало духовенство, не знала і не могла зрозуміти, як вплинути на освіту простого народу. Нечисленна інтелігенція звернула свої погляди на Якова Головацького, який почав самовіддано продовжувати роботу Маркіяна Шашкевича. І все, чим визначалося літературне життя Галичини 1841–1848 рр.,

значною мірою зроблене Яковом Головацьким, тому цілком зрозумілим є призначення його завідувачем кафедри української мови та літератури в грудні 1848 р.

М. Возняк пояснює власне той факт, чому всі надії, пов’язані з національним відродженням, після 1848 р. не здійснилися. На думку вченого, причиною цього стали передусім ті темні сили, які перейнялися ідеєю свого духовного батька “Общеросса” Дениса Зубрицького. І якщо діяльності цих сил могла перешкодити робота Я. Головацького як завідувача новоствореної кафедри української філології, то цього не сталося через те, що він дуже швидко опинився в святоюрському таборі. “А так як ні Головацький, ні Антон Петрушевич і їм подібні не мали можливості десь в іншому місці похвалитися своєю вченістю, то дуже скоро “Матиця” почала видавати всілякі галицькі “Историческіе сборники”, “Літературно-наукові сборники”, “Наукові сборники”, які користувалися такою симпатією читаючої публіки, що іноді набирали тільки 25 передплатників”⁴.

М. Возняк говорить про чинники, які суттєво вплинули на просвітні змагання галичан. Дослідник аналізує відозву Товариства “Просвіта”, його першого голови Анатолія Вахнянина. Як видно з цього документа, основна мета Товариства – пізнати свій народ, пізнати все його багатство, навчити народ усього найкориснішого. З цією метою Товариство бралось за видання популярних і водночас дешевих книжок та газет, плануючи водночас розповсюджувати їх по найвіддаленіших місцях краю.

Особлива роль у поширенні освіти у середині XIX ст. відводилася громадським читальням. Перша українська читальня, як дослідив М. Возняк, виникла у давньому українському місті Коломия⁵. Причиною заснування першої читальні вчений вважає потужне громадське й літературне життя, яке після конституції 1848 р. розгорнулося на цих теренах.

Серед піонерів національного відродження в Галичині, які спричинилися до відкриття читальні, найбільшої пошани, на думку вченого, заслуговував Микола Верещинський, директор головної школи в Коломиї, який матеріально допомагав при виданні “Русалки Дністрової”, випустив у світ приповідки Ількевича та був одним із найпослідовніших прихильників ідей Маркіяна Шашкевича. М. Верещинський згуртував своїх однодумців: Йосифа Левицького, Авксентія Глібовицького, Йосафата Кобринського, Миколу Синевідського, Сильвестра Дрималика, Євдокія Романовського, Івана Озаркевича та багатьох інших. Можемо стверджувати, що осмислена вченим історія першої української читальні в Галичині сприяла самоусвідомленню просвітніх змагань українців його доби.

Історія Товариства “Просвіта” стала предметом досліджень М. Возняка у його працях, написаних 1913 р.: “Короткий історичний огляд діяльності Товариства “Просвіта”, “Украинское общество “Просвіта” во Львове” та “Наші університетські традиції у Львові”.

М. Возняк визначив кілька періодів у розвитку “Просвіти”. Перший період закінчується у 1869 р., коли було переглянуто статут Товариства. Зі статуту 1870 р. вилучено наукову діяльність Товариства, головною метою ставилося виключно поширення освіти серед українського населення. Особлива увага зверталася на випуск навчальних видань з філології, математики, географії та фізики. На думку вченого, особливого успіху у виданні підручників набув другий період діяльності “Просвіти” з 1871 до 1876 р., коли Товариство видало 17 підручників загальною кількістю понад 13 тис. примірників. М. Возняк серед авторів цих підручників назвав

учителів: Омеляна Огоновського, Юліяна Романчука, К. Лучаківського, Анатолія Вахнянина, А. Шанковського, Івана Верхратського, Василя Ільницького та інших. Усі ці підручники були призначені тільки для молодших класів гімназій. Потреба в підручниках для старших класів з'явилася тільки після введення 1873 р. навчання у старших класах гімназії.

М. Возняк проаналізував помилки в діяльності "Просвіти". Найважливішою з усіх помилок учений вважав те, що "Просвіта" випустила з рук своє видавництво, і саме після цього на неї посипалися всі біди. У зв'язку з цим велике значення мав виступ голови Товариства Владислава Федоровича, частину якого наводить М. Возняк у своєму дослідженні: "Однак, щоб на майбутнє позбавити "Просвіту" від звинувачень противниками, я жертвую "Просвіті" свою власність Клебанівку, цінністю в 12 000 золотих і надіюсь, що "Просвіта" відмовиться від принизливої допомоги крайового сейму. "Просвіта" є Товариством незалежних людей, що поставили своєю метою роботу над матеріальним і моральним розвитком свого народу"⁶.

Наступний етап у розвитку "Просвіти" М. Возняк пов'язує з 1877–1891 рр., коли головою "Просвіти" був професор української мови та літератури Львівського університету О. Огоновський. У цей час "Просвіта" "звертала особливу увагу на читальні, які мали вважатися членами "Просвіти" і одержувати популярні видання. М. Возняк проаналізував не тільки видавничу роботу "Просвіти" у 80-х – на початку 90-х рр., але й роботу з розширення мережі читалень. Вчений відзначив позитивне значення утвореного в 1884 р. при "Просвіті" комітету, який влаштовував усі справи читалень, листувався з їхніми засновниками, даючи їм необхідні поради.

Вчений також показав гостру боротьбу з польськими шовіністами за відкриття українських гімназій, проблеми з купівлею будинку у центрі Львова, який "Просвіта" все-таки придбала в 1895 р.

Новий, третій, етап у діяльності "Просвіти" М. Возняк пов'язав із 1891 р., коли був вироблений новий Статут Товариства. Статут передбачав відкриття філій і читалень "Просвіти", сільськогосподарських та промислових спілок і шкіл, ощадних і кредитних кас, видання книг, ознайомлення народу з культурними і економічними питаннями і таке інше. В цілому ж, як вказував учений, "Просвіта" мала на меті заохотити всі кола українського народу до освіти і науки, використати всі можливі засоби для поширення освіченості та підвищення матеріального добробуту народу.

Для М. Возняка як історика освітніх змагань українців Галичини надзвичайно велике значення мають таблиці з інформацією про кількість членів та книжковий фонд просвітніх організацій з 1873 до 1912 р. М. Возняк відкрив маловідомі факти щодо четвертого статуту "Просвіти", прийнятого у 1912 р. Для досягнення мети Товариства були затверджені такі види діяльності: відкриття народного театру і кінематографії; організація народних свят, з'їздів і прогулянок; знайомства з краєм і народом; відкриття книжкових складів, типографій, палітурних майстерень та інших установ; відкриття і ведення шкіл: народних, середніх і вищих, а також сільськогосподарських, промислових, торгових, ремісничих з українською мовою викладання, а також всіляких можливих курсів; організація зразкових господарств, дослідних станцій, зразкових садів і т.п. Учений підкреслював, що цілком новий етап у діяльності Товариства пов'язаний саме з початком четвертого періоду.

М. Возняк мав рацію, стверджуючи, що "найбільшу користь принесло б Товариство в четвертому періоді своєї діяльності, якщо разом передусім позбулося б

деяких хиб в організації народних шкіл, відкрило б останні там, де ще їх нема, створило б значну популярну літературу і ринки її поширення у вигляді десятків тисяч окружних бібліотек і сотень тисяч бібліотек сільських”⁷.

Як бачимо, М. Возняк зробив вагомий внесок у діяльність Товариства “Просвіта”. Крім наукових праць з історії української літератури, в яких розкривалося питання давньої української літератури, української класичної літератури ХІХ ст., проблеми франкознавства, вчений упродовж усього свого наукового життя працював над популярними статтями для “Просвіти”, особливе місце серед яких займають праці, присвячені історії Товариства “Просвіта”. У цих популярних розвідках зацікавлює передусім періодизація діяльності Товариства до 1913 р. Вчений розглянув кожен із періодів діяльності просвітньої організації і проблеми, які поставали перед нею на кожному етапі. Більшість праць М. Возняка, незважаючи на те, що минуло понад сто років з часу їх написання, актуальні й для сьогоденної “Просвіти”.

Mykhailo Hnatiuk. Mykhailo Vozniak – a scholar of history of “Prosvita”

The author analyses role of M. Hnatiuk in studying enlightening movement, national revival and history of culture in Galicia. He lists his works, comments selected theses, traces his view on “Prosvita” activity.

Key words: “Prosvita”, M. Hnatiuk, history of culture.

¹ *Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. – Львів, 1921. – С. 4.

² Там само. – С. 5.

³ *Возняк М.* Українское общество “Просвіта” во Львове // Украинская жизнь. – 1913. – № 6. – С. 50–68.

⁴ Там само. – С. 51.

⁵ *Возняк М.* Перша українська читальня в Галичині // Письмо з Просвіти. – 1911. – № 5–8. – С. 202–207.

⁶ *Возняк М.* Українское общество “Просвіта” во Львове // Украинская жизнь. – 1913. – № 6. – С. 57.

⁷ Там само. – С. 68.